

G'IJJAK SOZINING KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISHI

Qosimjonova Marjona Alisher qizi

NamDU Musiqa ta'lim va madaniyat fakulteti cholg'u ijrochiligi yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada "g'ijjak" sozining paydo bo'lishi O'zbek xalq cholg'ularida zamonaviy ijrochilik san'atining ko'p asrlilik an'analari aynan millatimizning milliy cholg'u sozi sifatida kirib kelishi va uning qayta ishlanib rivoshlanishi boradida ilmiy tadqiqotlar bayon etilgan.

Kalit so'zi: G'ijjak, orkestr, ansambl, oktava, diez, kvarta, kvinta.

ABSTRACT

In the article, the appearance of the word "gijjak" in Uzbek folk instruments, the centuries-old traditions of modern performance art, as the national musical instrument of our nation, and its reworking and development, are described in scientific research.

Keywords: Fiddle, Orchestra, Ensemble, octave, diez, quartet, quintet.

Musiqa - bu inson ruhiyatining ozig'i, insonning qalb tubiga yetib boruvchi, o'z ta'sir kuchi bilan insoniyatni boshqara oladigan yagona omillardan biridir. Shuning uchun ham barchamizning qalbimizda musiqaga moyillik sezadi. Ushbu moyillikni mavjlanishida go'daklik chog'imizda onalarimizning aytgan allalaridan to mumtoz musiqamiz, maqomlar va og'zaki an'adagi musiqqa (folklor)larning o'rni beqiyosdir. O'zbek musiqqa madaniyati an'analarga boy, janrlari xilma-xildir. Milliy musiqamiz va san'atimiz yildan yilga rivojlanib ravnaq topib kelmoqda.

G'ijjak – torlikamonli musiqa cholg'usi. O'zbek, tojik, uyg'ur, qoraqalpoq, turkmanlarda hamda kamon, kemancha nomi bilan ozarbayjon, arman, gruzin, eron, turk va boshqa Sharq xalqlarida keng tarqalgan. O'rta asr musiqqa risolalarida bayon etilgan rivoyatlarga ko'ra uni (g'ipchak nomi bilan) Forobiy yaratgan, Ibn Sino dastlabki 2 torini kvartaga soxtagan, Qulmuhammad Udiy esa G'ijjakka 3 – torini qo'shgan. Ungacha 2 simli G'ijjakda ipakdan eshilgan yoki simli aks-sado beruvchi torlar soni 8-11 tagacha bo'lgan. G'ijjakning yumaloq cho'michsimon kosasi oldin qovoq, kokos yong'og'idan, hozirda yog'och (tut, yong'oq) g'o'lachasidan o'yib yasaladi va kosasi og'ziga teri yoki pufak tortiladi. Pardasiz dastasining bir uchiga quloqlar o'rnatiladi, bir uchi esa kosaxona ustiga joylashadi. Dasta bilan kosaxonaning umumiy uzunligi 550-900 mm tashkil etadi. Hozirda G'ijjakning torlar soni 3-4 ta bo'lib, kvarta-kvintaga sozlanadi. Ular dastaning yuqori qismida joylashgan shayton

xarak va kosaxona ustidagi xarakka yotqiziladi. Umumiy diapazoni 4 oktavadan ortiq. G'ijjakning inson ovozigacha yaqin, nozik va dardli tovushi, qochirimlarga boy, xonaqoiy ijro uslubi tufayli milliy mumtoz musiqa ansambllarida asosiy o'rin tutadi. Navoiyning "Majolis un-nafois" asarida aytilishicha, G'ijjakni chala bilish barcha saroy sozandalari uchun shart bo'lgan. O'rta asrda Alijon G'ijjakiy, Xo'ja O'zbek G'ijjakiy kabi san'atkorlar mashhur bo'lgan.

O'zbekistonda g'ijjak ijrochiligining o'ziga xos uslublari, asosan, Andijon, Buxoro va Xorazm an'anaviy maktablari orqali namoyon bo'lgan. Farg'ona vodiysi hofizlik san'ati hamda surnay ijrochilik an'analari ta'sirida shakllangan Andijon maktabi (T.Jalilov, G'.Hojikulov, E.Ro'ziboyev, Yu.Yusupov) mayda urg'u (aksent)lar, kuy tuzilmalarini uzmasdan chalish yo'llari, surnayga xos qochirimlar singdirilganligi bilan ajralib turadi.

G'ijjak yakkanavoz cholg'u, ayni paytda jo'rnavoz soz sifatida ham keng qo'llanilmoqda. Turkman, qoraqalpoq, xorazm baxshilari (mas, R.Murodov), Andijonda T.Jalilov, G'.Hojikulov, S.To'xtasinovlar o'ziga xos jo'rnavozlik yo'llarini yaratishgan, 1970-yillardan boshlab g'ijjakni yakkanavoz va milliy cholg'u ansambli tarkibida alohida ko'rsatish, unda o'ziga xos kuy tuzilmalarini badiha tarzida chalish usullari Abduhoshim Ismoilov, A.Dadayev ijrosida ommalashgan. Zamonaviy texnika vositalari (piitsikato, qisqa cho'zimli tovushlarni ishlatish yo'llari) keng kirib kelib polifoniya va polimonodiya xususiyatlaridan foydalanilmoqda.

G'ijjakning kosaxonasi ustidagi teri sovuq, nam sharoitida cho'kib keti-shi, ingichka simlarining ovozi noqisligi tufayli O'zbekiston (ayniqsa, Andijon)da XIX asr oxiridan G'ijjak o'rniga an'anaviy ansambllar tarkibida skripka ishlatila boshladi. 1940-yillarda G'ijjakning o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida ishlatiladigan alt, bas va kontrabas turlari yaratilgan. Mazkur orkestrlar tarkibida G'ijjakchilar guruhi xuddi simfonik orkestrdagi kamonli sozlar guruhi (skripka, alt, violonchel, kontrabas) kabi yetakchilik qiladi. Hozir xalq cholg'u orkestrida G'ijjak - bas o'rniga qo'bizbas (yoki violonchel), g'ijjak - kontrabas o'rniga - kontrabasning o'zi ishlatiladi.

O'zbek xalq cholg'ularida zamonaviy ijrochilik san'ati o'z taraqqiyotining ko'p asrlik an'alarini meros qilib oldi. Ularning ildizlari qadim davrlarga borib taqaladi. 1933-yilda Ayratam shahristoni arxeologik qazilmalarida topilgan materiallar, qadimiy adabiy manbalar o'zidan ilgari turli musiqa asboblari bo'lganligidan dalolat beradi. Milloddan avvalgi asr boshlarida turli-tuman xalq cholg'ularidan kundalik turmushda, ovda, saroy hayotida, madaniy bayram marosimlarida, xalq sayillarida foydalanilgan. Xalq cholg'ulari asrlar davomida insonlarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirib, tabiiy ravishda rivojlandi va takomillashdi.

Moddiy madaniyat yodgorliklari, tasviriy san'at asarlari, jumladan, devordagi rasmlar, sopol haykalchalar va turli xil miniatyuralar milodiy V-VI asridayoq ikki

turdagi xalq cholg'ulari ansambli mavjud bo'lgani haqida ma'lumot beradi. Ulardan biri (damli) va urma zarbli cholg'ulardan, ikkinchisi torli va mizrobli (chertma) cholg'ulardan iborat edi. Bularidan tashqari nay, surnay, chang, tanbur, ud va g'ijjak kabi cholg'ularda yakkanavoz ijrochilik ham mavjud ekanligi ma'lum. Qadimgi sharq madaniyati quchog'ida o'zbek xalq cholg'ulari shakllandi. Ular ko'p asrlik taraqqiyot davomida o'ziga xos xususiyatlarni tovush tusini saqlab qoldi. O'ziga xos tuzilishi tufayli nay, sunray, tanbur, dutor, rubob, g'ijjak, qobuzlar an'anaviy shakllarda bizgacha yetib keldi. G'ijjak sozi o'zbek xalqining sevimli cholg'ularidan bo'lib, ming yildan ziyodroq davr mobaynida insonlarga ma'naviy meros sifatida xizmat qilib kelmoqda. Uning kelib chiqishi IX-X arslarga borib taqaladi. O'sha davrning mashhur faylasuf olimi Abu Nasr Forobiy ixtiro qilgan kamonli cholg'u "G'ipchak" nomlangan va ikki torli bo'lgan. G'ijjak Bobur zamonasiga kelib uch torli cholg'u sifatida shakllandi. Zaxriddin Muhammad Boburning (1483-1530) "Boburnoma" asarida e'tirof etishicha, Alisher Navoiy o'z davrida ko'plab o'zbek xalq cholg'uchilarini: ud cholg'uchilar, naychilar, g'ijjakchilar, changchilarning o'z istedodlarini namoyon etishga ko'maklashgani zikr etilgan. Boburning ta'kidlashicha, "Ustoz – Qulmuhammad Uddiy va Xusayn Uddiy kabi moxir cholg'uchilar Navoiyning bevosita yordami va homiyligida katta shuxrat qozondilar, ulkan muvafaqqiyatga erishdilar". Bobur shuningdek, Shox Qulliy G'ijjakiy, Xusayn Uddiy, Xo'ja Abdulloh Marvarid Qonuniy kabi moxir ijrochilarni ham tilga olgan. Navoiy davrida nay, ut, g'ijjak, qonun, karnay, surnay, nog'ora, doira, chang ijrochiligi keng tarqalgan edi. Ularning hammasi ansambl ijosida ham birdek qo'llanildi. G'ijjak cholg'usiga kelsak yuqorida aytganimizdek Shox Qulliy G'ijjakiy shu musiqa asbobida ajoyib ijrochilik mahoratini ko'rsatgan va cholg'u kuylarini yaratgan usta san'atkor bo'lgan. Uning yaratgan kuylari orasida muxammas ritmida yaratilgan peshavi "Xusayniy" alohida ajralib turadi. 1939 – yil oxirida yog'och damli, torli mizrobli, torli urma zarbli birinchi oktava "do" notasidan uchinchi oktava "re diyez" gacha bo'lgan diapazonli xromatik chang cholg'ular, g'ijjaklar turkumi va urma zarbli cholg'ular kabi mustaqil guruhlarni o'z ichiga olgan yangi orkestrning cholg'ular tarkibi aniqlandi. Shundayqilib ushbu "nota orkestri" deyarli yangicha ko'rinishda shakllandi. Musiqashunos T.Vizgo ta'kidlaganidek: "A.I.Petrosyansga mustaqil jamoa sifatida nota orkestri tuzish topshirilganda, u boshqa pozitsiyada turdi. Rus xalq cholg'ulari asoschisi "V.V. Andreev ijodiy tajribasiga tayangan holda A.I. Petrosyans xalq cholg'ularini ta'mirlashni, binobarin diatonik temperatsiyaga asoslangan teng yarim pardali ta'mirlangan cholg'ularga o'tishni asosiy vazifa qilib belgilagandi". Orkestr tarkibiga ta'mirlangan g'ijjaklar turkumi (kvintet) kiritilgan. Xuddi ana shu nota orkestrining ko'p ovozli jamoa yo'sinidagi sifat jihati ijodda yangi yo'nalishni belgilab berdi. Bu yo'nalish g'ijjak oilasi sinfining kelajakda shiddat bilan rivojlanishini belgilab berdi.

Ya'ni bu cholg'ular oilasiga g'ijjak, g'ijjak alt, g'ijjak qobuz – bas, g'ijjak qobuz kontrabaslar kiradi.

G'ijjak cholg'usi Markaziy Osiyo xalqlari, xususan o'zbek, qoraqalpoq, tojik, turkman, shuningdek kazkaz, ozarbayjon hamda arman xalqlari orasida keng tarqalgan kamoncha bilan chalinadigan torli cholg'u hisoblanadi. Ilk g'ijjaklarning kosaxonasi qovoqdan va kokos yong'oqlaridan yasalgan bo'lib, dastasining o'rtasi kovak qilib o'yilgan uzun yog'ochdan ishlangan. Kosaxonaning ustiga pufak (molning yurak pardasi) yoki baliq terisidan foydalangan holda qoplama qo'yilgan. Dastasi dumaloq bo'lib kosaxonaga yaqinlashgan sari ingichkalashib borgan. Kosaga o'rnatilgan temir oyoqchani ijrochi tizzasiga qo'ygan holatda o'tirib ijro etgan. Ilk g'ijjaklarda uchta tor bo'lib, bular kvarta intervali bo'yicha sozlangan. Sozlanishi muhim bir tovushda bo'lmay, balki turlicha bo'lgan. Shu davrlardagi g'ijjaklar ovozi hajmi bir yarim oktavani qamrab olgan. XX asrning 20-yillariga kelib sozandalar g'ijjak ovozini kengaytirish va baland qilish maqsadida unison qilib sozlangan qo'shtorlardan foydalangan. Kamonchasi ot qilidan ishlanib chalish vaqtida o'ng qo'l barmoqlari yordamida tortib turilgan¹. 1930 – yillarga kelib Ashot Ivanovich Petrosyans tomonidan o'zbek cholg'ulari takomillashtirilib, g'ijjakka to'rtta tor joriy qilindi². Bular skripka singari kvinta oralig'ida joylashtirildi. Qayta ishlangan g'ijjak dastasi dumaloq emas, balki, skripka dastasidek yassi qilib ishlangan. Oyoqchasi stulda o'tirib chalish uchun qulaylashtirilgan³. Hozirgi musiqa istilohidagi g'ijjak musiqa asbobi xuddi shu zaylda foydalanib kelinmoqda. O'zbek xalq milliy cholg'ulari orasida g'ijjak sozi o'zining mungi, nolishi va inson tovushiga hamohangligi bilan haraktelidir. Nafaqat, mumtoz kuy qo'shiqlarimiz, qolaversa g'ijjak cholg'usida xalqimizning sho'x navolari, yevropa klassik kompozitor va bastakorlari tomonidan yaratilgan, o'ta texnik imkoniyatlar talab etadigan asarlarni m'eyoriga yetkazib ijro etish imkoniyatiga ega. Hattoki, bundan shuni anglash mumkinki, g'ijjakning imkoniyatlari benihoya kengdir. Unda Toshkent – Farg'ona yo'lidagi maqomlarni, Xorazm maqomlarini, kompozitor va bastakorlar tomonidan yaratilgan murakkab asarlarni mahorat bilan ijro etish mumkin. Hattoki, qushlarning sayrashi-yu, qo'y va echkilarning ma'rashi, uy hayvonlarining o'kirishi-yu, itning hurishi, mushukning miyovi, suvlarning marjon qoyalariga urilib urilib oqishlarigacha, qo'ying-ki, butun qishloq va shahar ko'chalarining to'la ovozlarni aks ettirish mumkin. G'ijjak cholg'usi o'zining keng imkoniyatlari bilan boshqa cholg'ulardan farq qiladi. Uning tovush hajmi: kichik oktava sol tovushidan 4 –oktava lya tovushiga qadar davom etadi.

¹ I.Akbarov, Musiqa lug'ati – T.:O'qituvchi, 1997. 379-b

² А.И.Петросянц Инструментоведение - O'qituvchi, 1980 – с. 7-8

³ I.Akbarov, Musiqa lug'ati – T.:O'qituvchi, 1997. 380-b

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Akbarov, Musiqa lug‘ati - T.:O‘qituvchi, 1997
2. А.И.Петросянц Инструментоведение - O‘qituvchi, 1980
3. Кароматов Ф., Узбекская инструментальная музыка. Т., 1972
4. Худоев F.M “Ғижжак сабоқлари” 1-2-китоблар, Ғофур-Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижод уйи, Тошкент, 2016.
5. Тошмухаммедов М. “Ғижжакда анъанавий ижрочиликни ўзлаштириш” Т.: Ўқитувчи, 1995.